

Kulturmord när landsbygdens dammar rivs”

Kvarndammen i Järle är en av Järleåns många pärlor och en ögonsten hos Hembygdsföreningen i Noraskog, skriver artikelförfattarna. Foto: Michael Johansson

Den svenska tolkningen av EU:s vattendirektiv har ett ensidigt fokus på att värna naturmiljö. Landsbygdens livskraft och kulturmiljö ges ingen betydelse när små kraftverk och dammar rivs ut, skriver flera debattörer.

Publicerad 2021-12-20

DEBATT | VATTENMILJÖ

Det här är en argumenterande text med syfte att påverka. Åsikterna som uttrycks är skribentens egna.

Sveriges landsbygd är ständigt utsatt för neddragningar och indragningar. Byskolor, banker, polisstationer läggs ned, offentlig och privat service likaså. Nu kommer nästa kalldusch – EU:s vattendirektiv från år 2000. När vattenmyndigheterna implementerar det i Sverige har de haft ensidigt fokus på att återställa naturtillståndet. Det är varken möjligt eller önskvärt efter naturens månghundraåriga utveckling i samklang med människan.

Vad vore Järle vid Nora, Örebro län, utan dammens vattenspegel? Miljön är ett kulturarv av riksintresse och på 1970-talet fick Naturvårdsverket ansvar för att bevara det som naturreservat. Men nu vill myndigheten slippa sitt ansvar och riva ut dammluckorna och torrlägga dammen. Mark- och miljödomstolen gav tillstånd till det 2021. Beslutet kommer nu att överprövas i Miljööverdomstolen, varvid vi bara kan hoppas att dess jurister beaktar kultur- miljöaspekter och inte ensidigt fokuserar på att återställa till ett diffust naturtillstånd. Här har tillverkats järn från medeltid till 1800-tal.

EU:s vattendirektiv anger att sötvattnet ska förvaltas långsiktigt hållbart och handläggas enhetligt i alla medlemsländerna vid prioritering mellan konkurrerande intressen såsom vattenkraft, fiske, rekreation, kultur, biologi, lantbruk med mera. Sverige kritiserades av EU för att inte uppdatera sin miljölagstiftning när man inledde tillsynen. Vid mindre dammar krävde länsstyrelserna onödiga utrivningar i stället för att till en låg kostnad bygga fiskvägar förbi hindret. Samtidigt lät man de stora kraftverkens gamla vattendomar fortsatt gälla, även när de saknade fiskvägar.

År 2018 beslutade riksdagen att alla kraftverk och dammar ska omprövas enligt en upprättad plan för moderna miljövillkor. Fortfarande saknas dock en balanserad avvägning mellan olika intressen. Länsstyrelserna väljer lite förenklat vanligen mellan två alternativ: att främja elproduktion eller att främja naturvärden. Resultatet har blivit fortsatt elproduktion vid de största anläggningarna och utrivning av kraftverksdammar och stoppad elproduktion vid mindre kraftverk. Detta trots de mindre kraftverkens stora betydelse för lokalsamhället genom att leverera förnybar energi fri från klimatgaser och annat långlivat avfall både nätter och vinter. Utrivningarna hade inte behövt genomföras om det aktuella vattendraget av vattenmyndigheterna hade klassificerats enligt aktuell status, det vill säga som kraftigt modifierat (KMV). Nederländerna har rapporterat 98 procent av vattendragen som kraftigt modifierade men Sverige endast 300 av 3 000 vattendrag. Länsstyrelsernas val av åtgärd innebär att stora kraftverk prioriteras för att leverera el till befolkningscentrum i Syd- och Mellansverige. De mindre kraftverken däremot levererar el till landsbygdens invånare med lokal förvärvs- verksamhet som kvarn, såg, turism, lantbruk, verkstäder med mera. Dessa tvingas upphöra när damm och kraftverk rivs bort i enlighet med Sveriges vattenkraftstrategi, som anger att så kallade miljöförbättrande åtgärder koncentreras till de avrinningsområden som bidrar med minst elproduktion. Men lokala kraftverk ger god beredskap över hela landet, vilket är livsviktigt vid kriser av olika slag. Utan en levande landsbygd dör även staden när leveranserna av livsmedel upphör.

Själva kvarnen och det lilla vattenkraftverket vid Nora i Örebro län. Vad vore platsen utan dammens vattenspiegel? frågar artikelförfattarna. Foto: Michael Johansson

En liten kraftverksdam fungerar som en källa för viltet under torrperioder. Dess vattenyta är estetiskt tilltalande och är en tillgång för friluftsliv, bad och fiske. Det är varken möjligt eller naturligt att omvandla dammar i jordbruksbygderna med karp, gädda, abborre och ål till en näringsfattig fjällsjö med laxfiskar. Vattenmyndigheterna borde i stället se dammarna som en liten men viktig kompensation för den drastiska minskningen av sötvattenytan, som sjösänkingsföretagen orsakade förra seklet, då ökad åkerareal var en fråga om liv eller död.

Anmärkningsvärt är obalansen mellan naturmiljö och andra parametrar, med undantag för storskalig vattenkraft, när myndigheterna gör avvägningar. Naturmiljön får en oproportionerlig tyngd. Kulturmiljö liksom social hållbarhet och etiska aspekter för de som direkt berörs beaktas däremot inte. Kulturmorden leder till myndighetsförakt. Låt i stället de små kraftverken och dammarna berätta sin historia! Hembygdsföreningar och småföretagare har ofta utvecklat dessa kulturarv genom att ordna serveringar, konstnärlig verksamhet, båtturer med mera. ”Kulturarvet som besöksmål” är i år temat för Sveriges Hembygdsförbund, Sveriges största miljöorganisation. Besöksnäringarna ger arbetstillfällen och genererar intäkter lokalt. Det gör inte de stora kraftverken eftersom de fjärrövervakas från en metropol och moms och energiskatt går till staten. Kommunerna får inte heller fastighets-skatten eftersom de klassas som industrifastigheter, där skatteintäkterna går till staten.

Kostnaden för fiskpassager är sällan något problem vid små kraftverk eller dammar utan det är miljökonsekvensbeskrivningen och tillståndprocessen i domstol som verkligen kostar, ofta ett par miljoner kronor för en liten damm. Om man har elproduktion så får man bidrag, annars får dammägaren betala allt själv. Detta svider extra vid beslut om utrivning. Fastighetsägaren får ingen kompensation för utlagda kostnader utan har i stället bidragit till transferering av kapital från landsbygden. En överklagan ändrar inte beslutet men ökar kostnaderna eftersom rättslösheten lurar bakom dammvallen.

Hur kan vattenmyndigheterna anse att livgivande vattenytor som ersätts av fula sedimentsår ger en god vattenmiljö? Det är uppenbart att fisk inte överlever i de tömda dammarna. Det är en klen tröst att fiskarna kan vandra fritt så länge själva flodfåran har vatten. Många har dock chockats när mindre vattendrag helt torkat ut när inget vatten längre kommer från dammar som fördröjer och jämnar ut avrinningen. Fördröjningen förhindrar även störtfloder ner till havet, som riskerar skada nedströms belägna samhällen som till exempel Arboga. Dammarna fyller även på grundvattnet. När de rivs så blir det mindre regn som hinner tränga ner i marken innan ytvattnet nått havet, där det förvandlas från värdefullt sötvatten till odrickbart saltvatten.

Samtidigt som man river bort befintliga fördämningar och tömmer dammar, där flora och fauna anpassat sig till en vattenmiljö under hundratals år, så delar myndigheterna ut frikostiga bidrag för att anlägga nya dammar på åkrar för att fånga upp fosforrikt sediment eller för att skapa viltvatten i skogen. Det vore bättre att satsa dessa pengar på befintliga dammar och därmed rädda vårt kulturarv, även om de inte har riksintresse såsom Järlefallsdammen.

Lars Hylander

oberoende forskare, docent i miljöanalys, aktiv lantbrukare och kulturvårdare

Ulf Morgan Svensson

tidigare forskare på Chalmers inom den fysiska riksplaneringen med fokus på mark-, vatten- och energihushållning

Helena Törnqvist

arbetslivsintendent på Arbetets museum och kontaktperson för Vattenhistoriskt nätverk, som samlar ett tiotal nationella organisationer för att synliggöra och värna kulturmiljön och kulturarvet, sociala värden och människors livsmiljö i svensk vattenförvaltning

Jan Odby

ordförande Vattenkraftens vänner, en nybildad, ideell miljöförening, som vill verka för att upplysa om vattenkraftens betydelse för Sveriges möjligheter att nå de miljömål som EU och FN har satt upp

Fakta | Småskalig vattenkraft

I Sverige finns cirka 1 900 småskaliga vattenkraftverk i drift (högst 10 MW effekt). Dessa producerar cirka 4,3 TWh/år el, vilket motsvarar 860 000 hushålls